

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Usuteaduskond

Kristel Algvere

**Eestist Iisraeli emigreerunud juutide keeleline identiteet
raskuspunkt eesti ja uusheebrea keelel**

Bakalaureusetöö

Juhendajad Anu Põldsam PhD,
Kadri Koreinik PhD

Tartu 2022

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Taust ja teooria.....	8
1.1 Eesti juudi kogukonnast	8
1.2 Eesti juudi kogukonna keeltest	9
1.3 Eesti-juudi päritolu inimeste emigreerumisest	10
2. Meetodi valik ja kirjeldus	12
3. Töö käik ja analüüs	14
3.1 Teekonnad, elukoha- ja keelevahetused	14
3.2 Keel funktsionaalses ja sümboolses kasutuses	20
3.3 Keel ja identiteet	21
Kokkuvõte	23
Kirjandus.....	24
Summary	27
LISA 1	29
LISA 2	31
Lihthitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	33

Sissejuhatus

See bakalaureusetöö avab Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste keelelisi valikuid, nende tagamaid ja seoseid identiteediga. Uurimuse keskmes on intervjuude käigus kogutud lood ja nende analüüs.

Teema põhjendus

Ühe impulssidest selle teema uurimiseks sain 2020. aasta sügisel Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku ajalehe Eesti Kirik jaoks tehtud intervjuust eesti-juudi päritolu Iisraeli emigreerunud messiaanliku laulja Birgitta Veksleriga. See oli esimene kokkupuude sellise mitmekeelsusega, kus üht keeltest tajutakse teistest pühamana. Jutuajamise käigus ütles Veksler järgmist: „Minu palvemaailm ei ole veel muutunud heebreakeelseks – kui ma pöördun taevase Isa poole, siis kas eesti või inglise keeles. Tihti peale on piibliheebrea keel väga raske, seda oma igapäevasesse keelekasutusse tuua ei ole kerge. Püüan tunnetada, mil moel oleks võimalik heebrea keeles, igapäevases keeles taevase Isa poole pöörduda, ilma et see taandaks heebrea keele väärtust – heebreakeelsed palved on Iisraelis absoluutselt pühad.“

Tekkis küsimus, kuidas tajuvad Eestist Iisraeli elama asunud ja heebrea keele omandanud inimesed igapäevase uusheebrea keele erinevust piibliheebrea keelest ja kas suhtumine piibliheebrea keelde on Birgitta Veksleri suhtumisele sarnane ka teistel Eestist Iisraeli emigreerunutel? Ja vastupidi – milline oli nende inimeste suhe eesti keelega kui oma sünnimaa keelega ehk mida on võimalik öelda nende suhtumise põhjal eesti keelde nende suhte kohta Eestiga? Millist rolli kumbki keel nende elus mängib? Neile küsimustele vastus otsides selgus, et Eestis Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste keelekasutust ei ole varem uuritud. Samas on tegu Eestiga seotud huvitava etnilise grupiga, kelle keeleliste valikute ja mitmekeelsuse kohta on veel võimalik saada infot nende endi käest.

Uurimistöö eesmärk

Uurimistöö peamine eesmärk on selgitada välja, kas ja kuidas on ühest keelekeskkonnast teise minek mõjutanud Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste keelevalikuid ja seda, milline on suhe nõ „vana“ ja „uue“ keele vahel.

Uurimuse lähtekohaks on küsimused: kas üldse või kui, siis miks Eestist Iisraeli kolimise järel hoitakse eesti keelt alles? Kuidas on kulgenud uue keele õppimine Iisraelis? Kuidas oma keelekasutust kirjeldatakse, millist tähtsust erinevatele keeltele omistatakse? Millised on kokkupuuted ja seosed vanaheebrea keelega, kuidas nähakse selle erinevust uusheebrea keelest või ka eesti keelest? Eesmärgiks on nende küsimuste baasil leida eesti-juudi identiteedile iseloomulikku ja huvitavat, ehkki mitte üldistavat ja alati kehtivat.

Uurimismetoodikast

Uurimismeetodiks valisin intervjuude tegemise ja nende kvalitatiivse analüüsimise. Kokku viisin läbi viis poolstruktureeritud intervjuud, mis kõik toimusid veebi teel. Lindistasin need diktofoniga. Kasutasin intervjuude transkribeerimiseks veebipõhist transkriptsiooni¹ ning seejärel kuulasin need mitu korda üle ja litereerisin masina poolt valesti transkribeeritud kohad uuesti.

Intervjuude analüüsimiseks kasutasin kvalitatiivset sisuanalüüsi (Kalmus, Masso, Linno 2015). Kuna kasutasin kõigis intervjuudes läbivalt samu küsimusi, sain kasutada nii neist lähtuvat deduktiivset kui ka informantide endi mõtetest/küsimustest kõrvale kaldunud teemadest lähtuvat induktiivset lähenemist. Analüüsimisel kasutasin kodeerimist (*ibid*), pidades silmas olulisemaid ja korduvamaid teemasid.

Kuna informantide puhul oli tegemist kompleksse mitte-homogeense grupiga, oli pea-aegu võimatu uurida neid eelhoiakutest lähtuvalt, kõige otstarbekam oli neid uurida neist endist lähtuvalt ehk eemiliselt (Pike 1967: 37–39).

Informantide valimi koostamiseks kasutasin statistiliselt mittetõenäosusliku kihistatud valimi (ingl k *Statistically Nonrepresentative Stratified Sampling*) põhimõtteid (Trost 1986). Valimi koostamisel lähtusin uuritavate keelekogemust mõjutavatest muutujatest: Eestist Iisraeli emigreerumise aeg (1970–1990), sotsiaaldemograafilised

¹ Alumäe, Tanel; Tilk, Ottokar; Asadullah. "Advanced Rich Transcription System for Estonian Speech" *Baltic HLT* 2018.

näitajad (sugu, vanus) ja keeleoskus (eesti, heebrea). Selline valim ei ole üldkogumit (kõiki Eestist Iisraeli emigreerunuid) esindav, küll aga tagab informantide kogemuse mitmekülgsuse (Trost 1986: 55).

Töö jaoks intervjuueerisin 3 meest ja 2 naist vanuses 60–80. Nende emigreerumine Iisraeli leidis aset järgnevalt: 1972. aastal (M61), 1978. aastal (M62), 1979. aastal (N75), 1980. aastal (N67) ja 1990. aastal (M65). Intervjuud viisin läbi järgmiselt: N67 22. märtsil, N75 24. märtsil, M65 30. märtsil, M62 6. aprillil ja M61 12. aprillil 2022. aastal.

Uurimisseis ja tähtsamad allikad

Keele ja religiooni seoste leidmine sotsiolingvistikas on üsna uurimata ala, mis alles 21. sajandil on hakanud esile kerkima (Darquennes, Vanderbussche 2011). Ka kakskeelsust ja mitmekeelsust seoses religioonidega on veel vähe uuritud, ehkki uurimisväärtet leiduks väga palju. Võimalik, et religioonide ja keelte vaheliste seoste uurimine ei ole väga populaarseks osutunud seetõttu, et keelekontaktide uurijad on ise olnud sekulaarsed inimesed. Judaism ja keeled on aga läbi aegade olnud tihedalt seotud. Heebrea keel, kuid ka aramea ja kreeka keel on olnud pühade tekstide keeled. (Spolsky 2003: 81–85).

Keele alalhoidmine ja keele kaotamine on läbi ajaloo olnud suuresti seotud religioonide levikuga. Samal ajal on aga keeleteaduses veel endiselt palju teadlasi, kes pelgavad religiooniga tegelemist (Spolsky 2003: 89–90). Seega on iga katse kaht distsipliini ühendada oluline. Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste keelelise identiteedi uurimine langeb selle töö raames paljuski just lingvistika (mitmekeelsus, keelekontaktid, sotsiolingvistika) valdkonda, kuigi suurelt jaolt on juutide kui ühe etnilise ja religioosse grupi uurimine ju seotud usuteadusega. Aga nagu juba öeldud, on identiteet väga tihedalt seotud keelega, seega on igati õigustatud keeleteaduse kaasamine. Martin Ehala kirjutab näiteks eestlaste, lätlaste ja leedulaste identiteedist, väites, et pole mingit kahtlust selles, et keel on nende identiteedis võtmerolliga (Ehala 2014: 106). Identiteetid ei saa olla inimestele antud, need peavad olema loodud, levitatud, taasloodud ja teostatud (Joseph 2014: 139). On uuritud, mil moel inimeste keelevalikud ja kõnelemise viisid mitte ainult ei viita sellele, kes nad on, vaid ka muudavad neid nendeks, kes nad on, ja mil moel keel ise selle käigus on muutunud (Joseph 2014: 140).

Sotsiaalse identiteedi uurimine on juba iseenesest keeruline teema. Selle kohta on kirjutanud uuenduslikult näiteks Henri Tajfel (vt Tajfel 1978), kes on sotsiaalset

identiteeti defineerinud kui osa inimese enesekuvandist, mis tuleneb teadmisest, et kuulutakse mingisse sotsiaalsesse gruppi (või gruppidesse) koos selle grupi väärtustega ning olles gruppi kuulumisega emotsionaalselt seotud (Tajfel 1978: 63). See oli 1970ndatel väga uuenduslik identiteedi määratlemise definitsioon, sest kesksel kohal on indiviid ja tema enesekuvand, mitte sotsiaalne grupp, kuhu inimene lihtsalt paigutub (Joseph 2014: 142).

Juudi identiteedi uurimine on veelgi komplekssem teema (vt nt Cohen 2010). Selle uurimiseks on välja pakutud erinevaid uurimist hõlbustavaid skeeme (nt Cohen 2010: 27), kuid selle töö aspektist on olulised Eesti juutide ajalugu ja Iisraeli emigreerumise asjaolud (vt lk 6), mis aitavad mõista keelelisi valikuid. Kõige olulisemaks pean informantide endi sõnu oma kuuluvuse ja identiteedi kohta, sest see on eemilise lähenemise peamine mõte.

Varem on uuritud näiteks Venemaalt Iisraeli emigreerunud juutide keelekasutust, kuid mitte Eestist emigreerunute oma. Näiteks toon Claudia Zbenovichi (2013), kes on uurinud diskursuse analüüsi meetodil vene-juudi päritolu vanaemade mõju nende lähikondsete keelele Iisraeli emigreerumise järel. Irina Zak ja Arie Cohen (2013) on kirjutanud Venemaalt Iisraeli emigreerunud ja seal õpetajatena töötavate inimeste akulturatsioonist ja adapteerumisest, sealhulgas nende keelelistest valikutest. Aune Valk on uurinud keele rolli Eesti identiteedis (2014), tema artiklit „The Role of Language in Estonian Identity“ on oluline rõhutada seetõttu, et see heidab valgust selle töö teema valikule. Nimelt toob selguba, et keel on eestlastele väga oluline identiteeti loov faktor (Valk 2014: 239), seepärast olen oma huvigrupi ehk Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste identiteedi uurimisele lähenenud just nimelt keele kaudu.

Tausta loomise jaoks oli palju abi Lily Naruski 2021. aastal kaitsitud magistritööst „Eesti juudi kogukond Nõukogude perioodil (1945–1980)“, samuti kahest kogumikust: „Negotiating Linguistic, Cultural and Social Identities in the Post-Soviet World“ (2013) ja „Negotiating Linguistic Identity. Language and Belonging in Europe“ (2014). Samuti kogumikust „Languages in Jewish Communities, Past and Present“ (2018).

Töö koostamisel ette tulnud raskused

Kõige raskemaks pean informantide leidmise teekonda. Lootsin leida valimisse kuni kümme inimest. Facebooki postituse peale grupis „Eestlased Iisraelis“ õnnestus leida kolm inimest. Postituse tegemise hetkel oli seal veidi alla 300 liikme. Kahele soovitatud

potentsiaalsele informandile kirjutasin Facebookis otse ja nad olid mõlemad nõus. Lumepallimeetodit ei tekkinud: ükski informant ei viinud uute intervjuueeritavateni. Kõik viis informanti said eri viisidel informeeritud nõusoleku vormi allkirjastatud ja saata mulle sellest kas skaneeringu, foto või muu programmiga allkirjastatud faili. Intervjuusid planeerides oli kahtlus, kas veebiintervjuud õnnestuvad, kuid kõik läks probleemitult. Raskuseks loen ka selle, et aega töö kirjutamiseks ei andnud elu just heldelt.

Töö struktuur

Töö ülesehitus lähtub töö eesmärgist: kõigepealt on esitatud teoreetiline osa, mis tutvustab tausta ja teooriat ning seejärel empiiriline osa, mis koosneb meetodi valikust ja kirjeldusest ning intervjuude kvalitatiivsest avatud kodeeringuga analüüsist. Kõige lõpus on kokkuvõtte eesti ja inglise keeles ning lisad.

1. Taust ja teooria

1.1 Eesti juudi kogukonnast

Väga kompaktse ja rohkete viidetega ülevaate Eesti juudi kogukonnast kuni Teise maailmasõjani on andnud Lily Naruski oma magistritöös (Naruski 2021: 11–13). Selle töö aspektist on oluline välja tuua, et Eesti juudi kogukond sai tekkida aastal 1865, mil tsaar Aleksander II andis välja seaduse, mis lubas juutidel, kes olid kantonistid ehk nn Nikolai sõdurid, asuda Eestisse elama ja töötama. (Gurin-Loov 1990: 1) Anna Verschiku andmeil ilmus esimene juudi kogukond Eestisse veidi varem, aastal 1829 (Verschik 2018: 629).

Kui enne Eesti Vabariigi asutamist olid juutide õigused kitsendatud, algas 1918. aastal Eesti juutide elus uus etapp: „Oma olemasolu esimestest päevadest peale suhtus Eesti Vabariik lojaalselt kõikidesse rahvustesse, kes tema territooriumil elasid. [...] Sel taustal toimus juudi kogukonna poliitilise ja kultuurilise aktiivsuse jõuline kasv.“ (Gurin-Loov 1990: 2)

Aastal 1925 võeti Eestis vastu vähemusrahvaste kulturomavalitsuste seadus ning kuna Eestis oli tollal juudi päritolu kodanikke ametlikult 3045, sai juudi kogukond luua oma kulturomavalitsuse. (Gurin-Loov 1990: 3; Põldsam 2017: 224) Seesugune kulturomavalitsuse loomine on ainulaadne, sest sellist ei loodud mujal Baltikumis ega Euroopas (Katz 2002: 22). 17.06.1940 okupeeris Nõukogude Liit Eesti ja juudi kulturomavalitsus koos kõigi institutsioonidega likvideeriti (Gurin-Loov 1990: 4; Katz 2002: 25). On oluline välja tuua, et „Eesti oli ainus riik, kus seadusandlikus korras kehtestati vähemusrahvaste kultuurautonoomia. Tänutäheks selle eest kanti Eesti Vabariigi nimi Juudi Kuldsesse Raamatusse Palestiinas. [...] Sertifikaati, millega tunnustati Eesti Vabariigi teeneid kultuurautonoomia andmisel Eesti Juudi Kogukonnale, säilitatakse täna Riigiarhiivi fondis.“ (Katz 2002: 25) Siiski ei suutnud see organisatsioon kõik probleeme lahendada, näiteks tekkisid tülid ideoloogilistel põhjustel (*ibid*). Üheks selliseks oli jidiši ja heebrea keele kasutamise üle tekkinud vaidlus (vt lk 7).

1922. aastal Riigi Statistika Keskbüroo korraldatud rahvaloenduse andmetel elas

Eestis 4566 juuti, mis oli 0,4% kogu rahvastikust ehk tollal 1 107 059 inimest (Koreinik, Tender 2013). 1941. aastal küüditati ligi kümnendik Eesti juutidest nõukogude võimu poolt Siberisse, paljud olid juba eelnevalt Saksa okupatsiooni hirmus eest Venemaale põgenenud. Saksa okupatsiooni ajal (1941–1944) mõrvati kõik Eestisse jäänud juudid, 1942. aastal oli Eesti territoorium kuulutatud „*Judenfreiks*“. (Gurin-Loov 1990: 4) Suur osa Eestist Venemaale põgenenud juutidest tuli tagasi Eestisse, see muutis Eesti ainukeseks Nõukogude Liidu riigiks, kus pärast Teist maailmasõda oli juute rohkem kui enne sõda. (Weiss-Wendt 2017: 1) 1989. aastal elas Eestis enam-vähem sama palju juute kui enne sõda: üle 4000. (Tiit 2011: 120) „Väga suur osa neist olid uusasukad, kes leidsid Eestis suhteliselt sõbraliku vastuvõtu erinevalt näiteks Leningradist või Ukrainast, kus nõukogude ajal oli juutidesse suhtumine märksa vaenulikum kui Eestis.“ (*ibid*) 1948. aastal asutati Iisraeli riik ning nii sinna kui ka USAsse emigreeruti kogu Nõukogude Liidust enim (vt nt Gitelman 1998).

1.2 Eesti juudi kogukonna keeltest

Siinkohal tuleb lühidalt rääkida Eesti juudi kogukonna keeltest. Juutide mitmekeelsus on sage nähtus kõikjal elanud juutide juures, enamasti kasutati heebrea või aramea keelt usuga seotud tegevuste puhul ning kõnekeeleks oli asukohapõhine keel, näiteks jidiš. (Põldsam 2017: 221) Ehkki Eesti asub perifeerias, jõudsid Euroopas aset leidnud arutelud ka Eestisse, ja nii nagu Euroopaski, olid ka Eesti rahvuslikult meelestatud juudid jagunenud kaheks – nendeks, kes pidasid end jidišistideks ja nendeks, kes hebraistideks. (Põldsam 2017: 222)

Väga oluline on mõista muutusi, mis 19. sajandil juutide hulgas aset leidsid. Ühel pool oli juutide ilmalikustumine, teisel aga sama sajandi teisel poolel tekkinud rahvuslik liikumine ehk sionism (*ibid*). Sionistid ehk hebraistid, kes rääkisid seniajani vene, saksa või jidiši keelt, nõudsid nüüd, et heebrea keel taaselustataks. (Põldsam 2017: 223) Jidišistid arvasid aga, et oskama peaks kolme keelt: heebrea, jidiši ja asukohamaa keelt. (Põldsam 2017: 224; Verschik 1995) Vaidlused selle üle, mis keeles peaksid õppima juudi lapsed, kestsid pikalt ja olid väga nüansirohked. (vt Põldsam 2017) Keeletüli kulminatsiooniks võib lugeda luuletaja, sionisti ja Iisraeli hümnisõnade autori Chaim Nachman Bialiku 1931. aasta külaskäiku Eestisse ja juudi gümnaasiumis peetud kõnet,

kus ta avaldas arvamust, et jidiš peaks välja surema ning hea pole ka saksa ega vene keele koolides õppekeelena kasutamine. (Põldsam 2017: 231–232)

1948. aastal loodi Iisraeli riik ning selle ametlikuks keeleks sai heebrea keel. Anu Põldsam tõdeb, et kogu maailma silmas pidades võitis heebrea-jidiši tüli heebrea keel, kuid Eesti mastaabis võitjat ei selgunudki. (Põldsam 2017: 234) Ta kirjutab: „Küll aga võib tagasivaatavalt nentida, et juutide keeletülil Eestis oli erinevaid kihistusi ja hoovusi ning võib-olla just vajadus end ühe või teise keele poolele asetada aitas kaasa sellele, et Eesti juutidest ei saanud omal ajal Moosese usku eestlasi, vaid nad säilitasid ka Eesti ühiskonda sulandudes ühe või teise keele abil ning oma kultuuri ja rahvusliku liikumise toel oma juudi identiteedi.“ (*ibid*)

Väga huvitavalt on endise Nõukogude Liidu juutide keeltest kirjutanud Anna Verschik (2018), ta mainib muuhulgas, et Balti riikide juutide sotsiolingvistiline olukord erines teiste Nõukogude riikide juutide omast, sest oma keelt oli võimalik alles hoida, vastavalt siis sekulaarsetel juutidel jidišit ja traditsioonilistel heebrea keelt. (Verschik 2018: 633) Iisraeli emigreerunud inimesed kasutavad igapäevaselt heebrea keelt, see on Iisraeli riigi ametlik keel. Aga see on omakorda saanud mõjutusi jidišist ja ka vene keelest. (Verschik 2018: 636)

1.3 Eesti-juudi päritolu inimeste emigreerumisest

Juute on peetud diasporaa moodustajate näiteks, kes mitte ainult ei illustreeri diasporaa mõistet, vaid suisa defineerivad seda (Brubaker 2005: 2). Diasporaa mõiste on olnud ka diskussioonide keskpunktis (vt Brubaker 2005; Alexander 2017) Diasporaa asemel on soovitatud kasutada hargmaisuse (Glick-Schiller jt 1992; eestlaste hargmaisusest Eestis ja Soomes vt Koreinik, Praakli 2017) mõistet.

Hargmaisuses on samaaegselt võimalikud mitmed kuuluvused ja praktikad (vt nt Nowicka 2020). „Hargmaisus paljastab (rahvuslike) sotsialiseerimiste järjepidevused, murrangulised, tõrksad, vasturääkivad, lahendamatud tulemused, kõik, mis tundub tõene ja õige tänu sellele, et paistab tuttavlik ja seega justkui õigel kohal. Sellega välditakse rahvusliku nägemist kurja allikana, vaatamata rahvusliku retoorika, antisemitismi ja rassismi ilmselgele kooseksisteerimisele parempopulismis. Olles tundlik rahvuslikkuse ja selle toimimise suhtes, jääb hargmaisus, nagu ta tegelikult alati on olnud, ettevaatlikuks ühiskondade ja kultuuride kui alati seotute kontseptualiseerimise suhtes.“ (Nowicka

2020: 11) Nowicka rõhutab, et hargmaisuse mõistet on vaja, et kirjeldada võimalust tunda end samal ajal kuuluvat mitmesse kultuuri või rahvusse.

Vähemalt 170 000 juuti emigreerus ajavahemikus 1960 kuni 1989 Nõukogude Liidust Iisraeli, veel 500 000 ajavahemikus 1989 kuni 1998, moodustades nii kõige suurema immigrantide grupi Iisraelis. Üheksakümnendate keskpaigaks oli endisest Nõukogude Liidust Iisraeli kolinud rohkem inimesi kui kuskilt mujalt maailmast. (Gitelman 1998: 138) Iroonia seisneb selles, et emigreeruti paigast, mis oli suisa sõjaväeliselt sionismi vastu, kutsudes seda rassistlikuks jms. (*ibid*) Irooniline on ka see, et rohkem kui 300 000 juuti on end. Nõukogude Liidust emigreerunud USAsse, mis oli külma sõja põhiline vaenlane. (*ibid*)

Aastatel 1930–1940 Nõukogude Liidu poolt okupeeritud aladelt, sh Baltmaade aladelt emigreerunuid on kutsutud nimetusega *zapadniki*, sest neil oli rohkem mälestusi heebrea keelest, jidišist ja sionismist kui neil, kes olid Nõukogude Liidus juba aastal 1917 või 1921. (Gitelman 1998: 141) Üks kolmandik 1970ndatel Iisraeli emigreerunutest olid *zapadnikud*, moodustades ilmselt mitte rohkem kui 10% juudi elanikkonnast 1970ndatel. (*ibid*) Eesti aladelt emigreerunuid ei ole seega palju.

Eestist emigreeruti juba Eesti Vabariigi esimese iseseisvusajal seoses juudi rahvusliku liikumise hoogustumisega. 1972. aastast kuni 2015. aastani on Eestist emigreerunud 1868 inimest, kõige enam ajavahemikus 1990–1992. Kokku on teadaolevalt ajavahemikus 1921–2015 Eestist Iisraeli emigreerunud 2194 inimest. (Rybak 2018: 76)

2. Meetodi valik ja kirjeldus

Vahend ehk intervjuud

Otsustasin valida Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste lugude kogumiseks intervjuude tegemise, sest nii oli võimalik kõige autentsemat informatsiooni koguda.

Palusin enne intervjuud täita informantidel kolmest küsimusest koosnev elulooline küsimustik keskkonnas UT LimeSurvey. Küsimused olid järgnevad: 1) *Palun kirjutage, kus (asula, riik) ja kui kaua olete elanud?* 2) *Palun kirjeldage lühidalt oma kooliteed! Kus ja millistes koolides olete käinud?* 3) *Palun kirjutage, millal asusite tööle? Kus? Kui soovite, kirjutage ka asutus/amet. Neljandaks ja vabatahtlikuks jätsin küsimuse Kui Teil on kommentaare või küsimusi, palun kirjutage need siia!* Kõik viis informanti vastasid lühidalt kõigile küsimustele. Kasutasin vastuseid intervjuueerimise sujuvamaks ja loomulikumaks muutmiseks, ilma ühegi eelteadmiseta oleks intervjuu olnud kobavam.

Intervjuud viisin läbi veebis järgmiselt: N67 22. märtsil, N75 24. märtsil, M65 30. märtsil, M63 6. aprillil ja M61 12. aprillil 2022. aastal. Intervjuud lindistasin diktofoniga. Kasutasin intervjuude transkribeerimiseks veebipõhist transkriptsiooni, aga kuulasin neid mitu korda üle ja litereerisin masina poolt valesti transkribeeritud kohad uuesti. Kokku kestsid intervjuud umbes 270 minutit ja litereeritud sõnu on kokku umbes 28 000.

Valim

Informantide valimi koostamiseks kasutasin statistiliselt mittetõenäosusliku kihistatud valimi (ingl k *Statistically Nonrepresentative Stratified Sampling*) põhimõtteid (Trost 1986). Valimi koostamisel lähtusin uuritavate keelekogemust mõjutavatest muutujatest: Eestist Iisraeli emigreerumise aeg (1970–1990), sotsiaaldemograafilised näitajad (sugu, vanus) ja keeleoskus (eesti ja uusheebrea). Selline valim ei ole üldkogumit (kõiki Eestist Iisraeli emigreerunuid) esindav, küll aga tagab informantide kogemuse mitmekülgsuse (Trost 1986: 55). Plaanisin leida eri vanuses, soost ja eri aegadel emigreerunud inimesi.

Töö jaoks intervjuerisin 3 meest ja 2 naist, neli inimest on 60ndates ja üks on 70ndates. Informandid on töö sujuvama lugemise otstarbel pseudonümiseeritud (vt Tabel 1). Emigreerumise aastad läksid veidi nihkesse: kui algselt plaanisin uurimisülesande jaoks intervjuerida eri kümnenditel: 1980ndatel, 1990ndatel ja 2000ndatel Eestist Iisraeli emigreerunud, siis kõige varasem valimisse võetud emigreerumine leidis aset juba 1972. aastal. Kümnend nihkus varasemaks, sest ma ei olnud Nõukogude Liidust emigreerumise lainetega sekundaarkirjanduse kaudu veel täpsemalt tutvunud. Täpsem emigreerumiste aeg on järgmine: 1972. aastal (M61), 1978. aastal (M62), 1979. aastal (N75), 1980. aastal (N67) ja 1990. aastal (M65).

	Saamuel 61	Aadam 62	Saara 75	Eeva 67	Joosep 65
Sündinud	1961	1960	1947	1955	1957
Emigreerunud	1972	1978	1979	1980	1990
Aeg Iisraelis	50 aastat	44 aastat	43 aastat	42 aastat	32 aastat

Tabel 1. Töö aluseks olev informantide pseudonümiseeritud valim.

Analüüsimeetod

Kvalitatiivse analüüsi käigus saab välja tuua erinevaid tähelepanekuid, mis kvantitatiivse küsimustiku täitmise puhul jääksid tähelepanuta. (Kalmus, Masso, Linno 2015) Esimene avatud kodeerimissuund on inimeste reaalne teekond Eestist Iisraeli, koos nende keelelise teekonnaga. Kuna need on omavahel põimunud teekonnad, siis vaatlesin neid paralleelselt. Pidades silmas, et keele funktsionaalne kasutamine on seotud elukohaga, kooliga, tööga jms, olid küsimusteks sõpradega suhtlemise ja töökohas kasutatavad keeled. Lisaks funktsionaalsele keelekasutamisele on oluline tähelepanu pöörata sümboolsele keelekasutamisele, mida ei ole reaalselt igapäevaelus vaja, kuid millel on keelekasutaja jaoks mingi teistmoodi tähendus. Sümboolse keelekasutuse tähendus võib olla sügavalt isiklik, näiteks see on seotud mõne olulise inimesega, lapsepõlvega või ka religioossete praktikatega. Sümboolne keelekasutus on teine kodeerimissuund.

Viis intervjuud on analüüsitud esiteks lähtudes küsimuste kaheks jagunenud iseloomust: esimene osa on rohkem seotud keele funktsionaalse rolliga (teekonnad, elukoha- ja keelevahetused), teine rohkem sümboolse rolliga (pühade tähistamine või ka religioossed praktikad). See on analüüsi deduktiivne osa.

Kolmas analüüsitav teema on informantide identiteet induktiivselt.

3. Töö käik ja analüüs

3.1 Teekonnad, elukoha- ja keelevahetused

Võttes arvesse kaht erinevat suunda küsimusi: keele funktsioonist ja keele sümboolsest iseloomust lähtuvalt, on esimesena deduktiivse analüüsi vaatluse all informantide teekonnad Eestist Iisraeli ning paralleelselt sellele vaatlen keelte kasutamist ehk milline on olnud nende keeleline teekond.

Uurimisülesandest lähtuvalt õnnestus saada infot nelja põlvkonna keelekasutuse kohta. Need on intervjueeritavate vanemad (a), intervjueeritavad (b), nende lapsed (c) ja lapselapsed (d). Samas on oluline esile tõsta, et mõnikord ei ole toimunud põlvkondlikku keele edasikandumist vanemalt lapsele, vaid keele omandamist seostatakse hoopis mõne teise sugulase või lasteaia või hoopis hoidjaga.

Kõik intervjueeritavad peale Joosepi on sündinud Eestis ja emigreerunud Iisraeli Eestist. Joosep sündis Moskvast, kuna Joosepi isa oli Eestist küüditatud, ja nende pere ei saanud Eestis üheski suures linnas elada. Tema vanemad elasid enne Moskvasse kolimist ühes väikeses Eesti linnas ja Joosep sõitis lapsena pidevalt Eesti ja Venemaa vahet, külastades oma Eestis elavaid sugulasi. Teised neli on sündinud ja koolis käinud Eestis.

Omamoodi erineb teistest Aadam, kelle kodused keeled Eestis olid saksa ja jidiš. Samal ajal kui teistel, sh Joosepil, olid kokkupuuted eesti ja vene keelega juba paariaastaste lastena, hakkas Aadam eesti keelt õppima alles lasteaia – kuigi intervjuust tuli välja, et ta oli eesti keele olemasolust kogu aeg teadlik.

Vanemate keeleoskus ja -kasutus

Saamueli vanemad rääkisid omavahel kodus eesti keeles. Vanemad olid sündinud Eesti Vabariigi ajal Eestis. Tema isa ja ta vanemad küüditati Venemaale, ema pere põgenes Teise maailmasõja eel ise. Neile anti luba tagasi Eestisse tulla peale Stalini surma, ema pere tuli tagasi juba 1945. aastal. Kuna vanemad soovisid, et Saamuel oskaks ka vene

keelt, siis panid nad ta üheks aastaks vene lasteaeda. Saamuel leidis, et vene keele õppimine lapsena oli kasulik, selgitades seda nii:

- (1) *Ma mõtlen, see oli hea, et ma sain olla nendega ja nendega mängida, lastega. Sest kes olid eesti keeles lapsed, need ei teadnud üldse vene keelt, ja lapsed, kes olid venelased, ei teadnud üldse eesti keelt, [---] ja mina sain mängida nendega ja nendega. (INT_M_61_12042022)*

Aadama emapoolsed vanemad rääkisid kodus saksa keelt („Balti murrakuga“), isapoolsed vanemad jidišit, kodus rääkisid vanemad omavahel saksa keeles. Aadam rääkis kuni seitsmenda eluaastani ehk kuni koolimine kuni kodus saksa keelt, aga ta käis vanemate soovi kohaselt eestikeelses lasteaias. Sugulastega Eestis suheldi peamiselt eesti keeles.

Aadama enda sõnul sai ta vene keelest lapsena aru, kuid selle keele õppimis suhtes erinevalt Saamuelist, kes vaatamata perekonna kokkupuutele küüditamisega ei tundnud vene keele suhtes vastumeelsust, väljendas Aadam vastupidist hoiakut. Aadama sõnul oli „vene keele suhtes antagonism“, sest tema isapoolsed sugulased olid 1941. aastal Siberisse küüditatud. Samas läks vene keelt hiljem vaja:

- (2) *Ja kõige absurdsem asi on selles, et kui ma tulin Iisraelisse, hakkasin esmakordselt seda [vene] keelt valdama siin. Mul teist väljapääsu ei olnud, sest väga palju venekeelseid juute tuli kogu Nõukogude Liidust siia. (INT_M_62_06042022)*

Saara kodus räägiti eesti keelt, aga vanemad võisid omavahel rääkida ka jidišit. Isapoolsed sugulased rääkisid vene keelt, ja Saara õppis enda sõnul nende kaudu vene keelt. Emapoolsed sugulased rääkisid jidišit, ema oskas hästi saksa keelt. Kodus räägiti tema sõnul peamiselt eesti keeles, aga lapsena mängis ta naabrilastega, kellelt õppis tatari keelt, öeldes selle kohta nii:

- (3) *Naabrid olid eestlased ja ühed naabrid olid veel tatarlased, nii et ma teadsin tatari keelt rohkem kuueaastaselt kui eesti keelt. (INT_N_75_24032022)*

Eeva lapsepõlvkodus oli paralleelselt käibel kaks keelt, isaga rääkis ta eesti keeles ja emaga vene keeles, vanemad omavahel vene keeles. Isa oli Eesti Vabariigi alguses Eestis sündinud ja oskas eesti keelt. Isapoolsed sugulased rääkisid jidišit, aga Eeva ütleb enda kohta, et ta „seda keelt praktiliselt ei tunne“. Väärrib esile tõstmist, et eesti keele

omandamise seostab Eeva oma lapsehoidja ja tema perega läbikäimisega. Aga veel rõhutas ta oma isa sõnu, kes meenutuste kohaselt oli ise kahtlemata mitmekeelne ja pooldas eesti keele õppimist elades Eestis:

(4) *Ma arvan, et see on meie jutu jätkuks väga tähtis momentum: ma mäletan hästi, et minu isa ütles, et inimene peab tundma seda keelt, mis riigis ta elab, ta peab tundma seda riigikeelt, ta peab teadma ajalugu, peab teadma kirjandust ja peab olema nagu selle keele keskkonnas väga pädev. Nii et selle asjaga oli kõik selgeks tehtud.* (INT_N_67_22032022)

Joosepi lapsepõlves rääkisid ema ja isa omavahel vene keelt, emapoolsed vanemad rääkisid jidišit ja isapoolsed eesti keele saarte murret. Joosep omandas eesti keele Eestis isapoolsete sugulastega suheldes, tädiga, tädipojaga ja vanaisaga. Olles eesti keele ära õppinud, hakkas Joosep seda kasutama suhtluses oma isaga. Tema sõnul oli tema isal selle üle hea meel:

(5) *Ja isa oli väga rõõmus, et ma hakkasin rääkima eesti keelt. Aga mul ei olnud teist teed, kui jäeti mind tädi juures ja siis vanaisa juures, kus täpselt keegi ei rääkinud vene keelt, nii et kui ma tahtsin süüa, siis ma võtsin teda käest. Alguses läksime siis kööki ja näitasin, et ma tahan süüa, aga pärast hakkasin rääkima eesti keelt, nii et isegi mul on kodus üks kiri, et isa kirjutas vanaisale, et suur tänu sulle, panid poisile eesti keelt suhu.* (INT_M_65_30032022)

Kokkuvõttes informantide vanemate keele kohta saab öelda, et sarnane on see, et kõigis peredes räägiti eesti keelt, kas ainult üks vanematest või mõlemad oskasid eesti keelt. Ka osati nelja informantide suguvõsas jidišit.

Informantide enda kodukeeled, keeleoskus ja -kasutus

Viie informandi enda keeleoskust kaardistades hakkab silma, et nad oskavad vähemalt viit erinevat keelt. Kõik viis oskavad eesti, vene, uusheebrea ja inglise keelt.

Kõik viis informanti omandasid või õppisid eesti keelt lapsena. Erinevusi leiab Aadama puhul, kel kodus räägiti saksa keelt ja jidišit ning Joosepi puhul, kes õppis eesti keelt rääkima isapoolsete sugulaste juures, kuid mitte kodus, ent kes hakkas hiljem isaga eesti keeles suhtlema.

	Kodukeeled lapsena	Eestis omandatud keeled (*Moskvas)	Iisraelis omandatud keeled
Saamuel	eesti	eesti, vene	uusheebrea, prantsuse, inglise
Aadam	saksa ja jidiš	eesti, (vene), soome, inglise	uusheebrea, vene, araabia
Saara	eesti ja jidiš	eesti, jidiš (+saksa), vene, tatari, soome, inglise	uusheebrea
Eeva	eesti ja vene	eesti, vene, inglise, prantsuse*	uusheebrea, hispaania
Joosep	vene ja eesti	eesti, vene*, jidiš*, saksa*	uusheebrea, inglise

Tabel 2. Informantide keeleoskus.

Omaette lugu on jidišiga, millega on kokkupuuted neljal viiest intervjueeritavatest, kuid millesse on erinevat suhtumist. Näiteks küsimusele, kas on mõni keel, mida ei tohiks mõnes kohas rääkida, tuli vähemalt üks negatiivne meenutus jidišit kõnelevatest vanematest prouadest Tallinnas. Kaks intervjueeritavat nimetasid jidišit „juudi keeleks“.

Eraldi väärib analüüsimist suhtumine vene keelde, mis paistis silma informantide vanemate lasteaia valikute tegemisel. Samuti on vene keelt läinud vaja peale Iisraeli emigreerumist, ühel juhul hakati seda ka eesti keele asemel kodus kõnelema, kuna nii palju oli venekeelseid inimesi ümberringi, aga sellega ei kaasnenud negatiivset suhtumist.

(6) *Inimesed, kes tulid sellel ajal Nõukogude Liidust, Leedust ja Lätist ja paljudest kohtadest, nemad rääkisid üksteisega vene keeles. Nii et Iisraelis ma hakkasin juba rääkima peaaegu ainult vene keeles, lastega ja ... Kõik lapsed teadsid ainult vene keelt ja heebrea keelt ma veel ei teadnud, nii et siis ma hakkasin Iisraelis rääkima vene keelt. Nende lastega ja pärast hakkasime isegi rääkima kodus, emaga ja isaga vene keelt. (INT_M_61_12042022)*

Soome ja hispaania keele õppimine on seotud tuttavate inimestega, kellega sooviti rohkem suhelda. Soome keele puhul laagris kohatud lastega suhtlemise jätkamiseks ja hispaania keelt oli vaja töökaaslastega paremaks suhtlemiseks. Mõlemat õpiti omal käel peale tööd. Inglise keele olulisus paistab kõigi viie puhul silma ja kõik oskavad seda.

Näiteks Saamuel kirjeldab oma inglise keele õpinguid, mis leidsid aset Inglismaal, kuhu ta sõitis, et „saada parem inglise keel“:

(7) *Sellepärast ingliskeeles mul oli raske, kui lapsed hakkasid õppida ingliskeelt, mina olin ... mul oli veel vaja õppida heebrea keelt. Nii et ma ei saanud, oli raske see, et väga erinev ingliskeel. (INT_M_61_12042022)*

Hiljem töötas ta USA firmas ning kirjavahetus kolleegide vahel oli inglise keeles, kuigi suuline suhtlus firmas toimus heebrea keeles. Ka Joosep kirjeldab inglise keele rolli ja paiknemist tema peas, et kuigi ta õpib inglise keelt pidevalt, siis heebrea keel on sellest kuidagi tugevam, „lööb üle“, ehkki inglise keelt on vaja näiteks välismaal:

(8) *No ja siis koguaeg õpin inglise keelt. Peab ikka käima siin, kuidas seda öelda, välismaal, ja ikka ingliskeel on suurem. [---] Heebrea keel, mis me siin räägime ... [---] ... et ma terved päevad niimoodi räägin selles keeles, ta ikka lööb üle inglise keele, mis ma õpin kogu aeg, nii et mul on niisugune konkurents kogu aeg. (INT_M_65_30032022)*

Informandid on omandanud või õppinud tõesti palju keeli. Kõik oskavad eesti, heebrea, vene ja inglise keelt. Lapsepõlves on olnud kokkupuuteid tatari ja jidiši keelega, hiljem elus on õpitud soome, hispaania, saksa ja araabia keelt. Kokku nimetasid informandid 11 erinevat keelt, mida nad on kas omandanud või õppinud (vt tabel 2).

Informantide järeltulijate keeled

Kõigil viiel intervjuueeritaval on lapsed ja ka lapselapsed. Võimalik, et vastused eesti keele edasi andmisest lastele ja lastelastele muutusid emotsionaalseks tänu sellele, et uurija oli Eestist, aga on siiski võimalik tabada mustrit, et kõik viis intervjuueeritavat nentisid, et nende järeltulijad ei räägi eesti keelt ja et nemad on viimased selle keele kandjad (vt 3.2).

	Laste keeled (nimetatud)	Lapselaste keeled
Saamuel	vene, heebrea	heebrea
Aadam	vene, heebrea	heebrea
Saara	eesti, heebrea	heebrea, inglise
Eeva	vene, heebrea	heebrea
Joosep	vene, heebrea	heebrea

Tabel 3. Informantide järeltulijate keeled.

Kui Saamueli lapsed olid väikseid, rääkisid nad kodus vene keelt, sest nende ema on pärit Venemaalt ja tema tahtis rääkida lastega vene keelt. Ühel lastest oli kahe keelega, heebrea ja vene keelega koos, raskusi, nii et logopeed soovitas kasutada ainult üht keelt:

(9) *Oli raske. Laps ei saanud üldse rääkida, kuni neli aastat, siis logopeed ütles talle, et ta peab ainult heebrea keelt rääkima. Tal oli väga raske kaks keelt, kui ta oli väike. Teisel lapsel ei olnud nii probleeme, ta rääkis heebrea keelt, aga nad isegi tänapäevani ei räägi hästi vene keelt, pahasti.*
(INT_M_61_12042022)

Saamuel räägib oma abikaasaga kodus uusheebrea keelt või vene keelt. Ta rääkis oma sugulastest Eestis, kes kasutavad omavahel vene keelt. Ta nentis: (8) *Kellega sa abiellud, sellega sa räägid.* (INT_M_61_12042022) Selle kohta, kas lastele eesti keelt edasi anda või õpetada on õnnestunud, rääkis Saamuel, et tema lapsed „ei tea üldse eesti keelt“. Ega ka tema vend, kes on sündinud Iisraelis. Ta toob eesti keele õppimise kohta ilmeka näite:

(10) *Täna on, ma näen, väga paljud koolid ja sa võid õppida eesti keelt. Ja isegi välismaal. Sa näed, et minister, kultuuriministeeriumi Eestist teeb väga palju tööd internetis, õppige, tulge Eestisse, juba lapsed ... Ja see on hea, tore asi, aga see ei ole kerge, sellepärast, et inimesed ei räägi seda ja ei kuule ja ei loe ja siis eesti keel on nagu, keegi sulle ütleb, et õpi araabia keelt, nagu ütleme nii. Sa elad Eestis kogu aeg ja kunagi sa ei räägi ja sul ei ole võimalik kellegiga rääkida araabia keel. Sa ei saa jah, araabia keelt ... See on raske.*
(INT_M_61_12042022)

Kõik viis informanti on eesti keele alles hoidnud ja neli viiest on võimelised täiesti vabalt selles suhtlema, üks informantides kasutas parema selguse huvides intervjuu käigus ka veidi inglise keele sõnu (nt *North, South, Sources, Company*), ka oli mõne noomeni paradigma käänamisel probleeme (nt *tuba : tubas*) ja leidis huvitavaid verbilahendusi (nt verbi *naerma* asemel *naljama*). Üks informant kasutas paaril korral ka heebreapärast sõnajärge (nt *kooli keelte* vs *keelte kooli*).

Uusheebrea keelt õppisid kõik viis Iisraelis ja kirjeldati näiteks keelte koolide tõhusust, kui sageli toimusid kursused ja milliseid meetode õpetajad kasutasid. Ainult Joosep, kes emigreerus ka kõige hiljem, ütles, et on õppinud ühel kursusel ning seejärel

lâinud t  le ja omandanud keele seal. Kõik viis nn heebrea keele omandanud ning kasutavad seda funktsionaalselt kõikides situatsioonides.   he ilmeka näite Iisraelis valitsevast tänapäevasest suhtumisest keeleõppesse tõi Eeva,   eldes:

(11) *Iisraelis nagu sellest ei peeta kinni, et kui üks inimene ei oska seda keelt, mida teie omavahel räägite, siis räägitakse midagi ühist. Ei, see ei toimu siin nii. Igaüks räägib seda keelt, mida ta tahab, ja parimal juhul ta hakkab sulle veel tõlkima, mida ta räägib, aga üldiselt see on sinu oma probleem, kuidas sa selle keele õppimisega hakkama saad.* (INT_N_67_22032022)

Kokkuvõttes saab öelda, et kõik viis informanti räägivad mitut keelt, sealhulgas oskavad kõik eesti keelt, kuid nende lapsed ja lapselapsed seda keelt enam ei oska.   ks informant kasutas oma laste lapsepõlves eesti keelt, tema lapselapsed eesti keelt aga ei oska.

Kõik viis t  id esile Iisraeli riigi keelepoliitikat, ning seda, et nad õppisid seda edukalt rääkima.   ks informant kirjeldas keeleõppe perioodi kui „väga ilusat aega.“ Räägiti ka, et lasteaias ja koolis hakkasid nende lapsed kiiresti heebrea keelt rääkima. Ühel korral mainiti, et see tõrjus välja koduse vene keele.   he informandi lapselapsed räägivad inglise keelt, aga selle põhjuseks tõi informant välja, et nad ei ela Iisraelis.

3.2 Keel funktsionaalses ja sümboolses kasutuses

Kõik viis informanti on uusheebrea keele omandanud ning suhtlevad selles nii igapäevaselt kui ka oma järglastega. Keelt kasutatakse kõikjal enda ümber, see on kõigi viie informandi peamine suhtluskeel ehk tal on funktsionaalne kasutus.

Leidus keele sümboolse rolliga seotud näiteid. Informandid olid kõik teadlikud aramea keelest ja vanaheebrea keelest, sidudes seda religioossete tavadega, näiteks kalmistul loetud arameakeelne palvega.   ks informant v  itis esmalt, et see heebrea keel, mida ta kasutab igapäevaselt, ongi vanaheebrea keel, ent j  relem  eldes tunnistas, et ta on kokku puutunud küll ka vanaheebrea keeles olevate tekstidega, ja et need on keerulisemad, kui see keel, mida ta igapäevaselt kasutab.

Eesti keel ei ole kõigil funktsionaalne keel, kuid neljal viiest tuleb selle kasutamist ikkagi päris sageli ette. Ka kuulavad või vaatavad need neli Eesti uudiseid või loevad Eesti ajakirjandust. Viies informant ütles, et ta jälgis veel hiljaaegu Eesti venekeelseid uudiseid, ent just viimasel poolel aastal ei ole ta seda enam teinud.

Sümboolsest eesti keele kasutusest toon sellise näite, mis on seotud hoopis iseeendas mõtlemisega:

- (12) *Nii et ma ei laula, aga ma mõtlen niimoodi, et kui on mingid siuksed Eesti pühad, siis ma mõtlen niimoodi endas eesti keeles.* (INT_M_65_30032022)

Kui mõtelda on mõnus, siis rääkida võib olla ka raske. Mitmel korral toodi näiteks, et ühest keelest teise üleminek võib olla keeruline:

- (13) *Et kui ma sattusin Eestisse, siis eesti keel ja see pingutus, mida mu aju tegi selleks, et eesti keelt tagasi saada ja kõnelema panna, tõrjus välja kõik teised keeled.* (INT_N_67_22032022)
- (14) *Ja oli niimoodi, et ma ... öösel käis niuke klõks! peas ja hommikul ma hakkasin rääkima, ma rääkisin eesti keelt ja siis samamoodi sõitsin Moskvasse tagasi, käis niuke klõks, ikka vene keelt, nii et täiesti oli niimoodi, ma isegi mõtlesin eesti keeles ja mõtlesin vene keeles ja mõnikord oli isegi raske, et kaks keelt oli.* (INT_M_65_30032022)

3.3 Keel ja identiteet

Selle töö raames intervjueritud Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste kohta saab öelda, et nad kuuluvad mitmesse kultuuri ja keeleruumi, et nad on hargmaised (vt Nowicka 2020). Mitu korda tuli jutuks, et informant ütleb enda kohta „eestlane“, või et tal on kodakondsus, ja ta peab selle olemasolu väga oluliseks:

- (15) *Aga minul oli väga see suur printsiip, et ema ja isa olid Eesti kodanikud. Ja venelased, nad võtsid neilt seda kodanikku, see oli see printsiip. Nema võtsid ja mina annan tagasi, ja mina saan tagasi. Minul on see. See on väga isiklik asi. Mina isiklikult olen koguaeg ütlen see, et mul ei ole vaja midagi Eestist, aga ma tahan, et kui minu vanaisa ja vanaema ja isa ja kõik olid Eesti kodanikud siis, kui ei olnud midagi juhtunud [---].* (INT_M_61_12042022)

Aadam toonitas oma eesti identiteeti suisa kolmel korral:

- (16) *Ei no ma ütlesin, et ma olen sündinud eestlasena, ma olen võib-olla vähem juut, võib-olla ma olen passis juut, eks ole. Aga oma identiteedis ma olen rohkem eestlane ja alati öeldakse, et eestlane olen ja eestlaseks jään ja midagi võtta mult ei saa. (15) [---] ja me oleme õudselt uhke selle üle, et me räägime*

eesti keelt. Ja võib-olla kõige absurdsem on see, et me oleme rohkem patriootilisemad Eesti suhtes kui kui võib-olla kodueestlane ise tänapäeva reaalsuses. (16) [---] ... aga kuna ma olen oma hinges oma vaimus olen eestlane ... [---]. (INT_M_62_06042022)

Kui identiteet on keelega seotud, siis on loomulik, et seda tahaks edasi anda ka oma järeltulijatele. Selle töö jaoks intervjuueritud inimesed jõuti äratundmisele, et oleks tahtnud, et nende lapsed ja lapselapsed räägiks ka eesti keelt.

(17) *Sest noh ma püüdsin ikka rääkida nendega eesti keelt ja niimoodi, aga, heebrea keel lööb üle, ta on noh, päris niuke kõva keel ja väga raske sellest, no laps, lapsed väga raskesti lähevad üle ja sellepärast, et keegi üldsegi ümbruses ei tea. [---] Ja nüüd siis on, mul on juba siis lapselapsed ja nendega ma hakkasin rääkima eesti keelt. Ja üldiselt ma saan aru, et et lapselaps alguses väga hästi sai aru minust [---] Aga nüüd ta läks, läks lasteaeda ja kõik. Ainult heebrea keel, isegi vene keelt ta ei taha kuulda ja see on raske. Lasteaed teeb oma töö. (INT_M_65_30032022)*

(18) *Ma oleks küll väga tahtnud, aga ma arvan, et minust sinna seisma jääb. Minust ja minu mehest. Sellest on kahju. (INT_N_75_24032022)*

(19) *Mõlemad [---] on Eestis käinud ja väga vaimustatud [---]. Ja nad on õudsalt mu peale vihased ja [---] sest iga keel on omamoodi mingisugune varandus. Ja kahjuks ei räägi seda keelt. Nad sundisid Iisraelis, ja nad läksid juba lasteaeda ja tähendab sõimesse ja lasteaeda ja kooli heebreakeelsesse muidugi. Aga see oli mul suur möödalaskmine. (INT_M_62_06042022)*

Eesti Iisraeli emigreerudes muutub keelekeskkond ja keel, mida on vaja igapäevaseks suhtlemiseks ja ühiskonnas toimetulekuks. Kõik viis informanti on omandanud Iisraeli riigi ametliku keele ja kasutavad seda kõigiti. Aga ükski neist ei ole ära kaotanud ka eesti keelt, ehkki seda igapäevaselt ei kasutata. Peetakse oluliseks seoseid Eestiga ning kahetsetakse, et ei ole saanud eesti keelt edasi anda järgmistele põlvetele. Võib öelda, et keele funktsionaalne roll on tugevam kui sümboolne, näiteks vanaheebrea keele kohta räägiti, et see on sama, mis uusheebrea keel. Induktiivselt tuli välja, et oluline on säilitada oma Eesti päritolu, seda nii kondakondsuse kui ka keele kaudu.

Kokkuvõte

Uurimistöö peamine eesmärk oli selgitada välja, kas ja kuidas on ühest keelekeskkonnast teise minek mõjutanud Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste keelevalikuid ja seda, milline on suhe n-ö „vana“ ja „uue“ keele vahel. Eesmärgiks oli leida tänapäevasele eesti-juudi identiteedile iseloomulikke huvitavaid jooni, mille põhjal ei saa küll võib-olla tingimata teha suuri üldistusi ja mis ei tarvitse olla alati kehtivad.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et kõik viis informanti on eesti keele alles hoidnud ja neli viiest on võimelised täiesti vabalt selles suhtlema, üks informantides kasutas parema selguse huvides intervjuu käigus ka veidi inglise keele sõnu (nt *North, South, Sources, Company*), ka oli mõne noomeni paradigma käänamisel probleeme (nt *tuba : tubas*) ja leidis huvitavaid verbilahendusi (nt verbi *naerma* asemel *naljama*). Üks informant kasutas paaril korral ka heebreapärast sõnajärge (nt *kooli keelte* vs *keeltekooli*). Kuigi keeleline analüüs ei ole selle töö peamine teema, on need siis huvitavad leiud, arvestades sellega, kui kaua ei ela informandid enam Eestis. Samas saab selle töö raames intervjuueeritud Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste kohta öelda, et nad kuuluvad mitmesse kultuuri ja keeleruumi, et nad on hargmaised.

Viis informanti omandanud palju teisi keeli. Kõik oskavad eesti, uusheebrea, vene ja inglise keelt. Lapsepõlves on olnud kokkupuuteid tatari ja jidiši keelega, hiljem elus on õpitud soome, hispaania, saksa ja araabia keelt. Kokku nimetasid intervjuueeritavad 11 erinevat keelt, mille nad on kas omandanud või mida õppinud.

Kokkuvõtvalt saab öelda, et kõik viis on uusheebrea keele omandanud ning suhtlevad selles nii igapäevaselt kui ka oma järglastega. Eesti keelt ei ole funktsionaalse keelena edasi antud, aga kõik viis kommenteerisid seda öeldes erineval moel, et see teeb neid kurvaks. Peetakse oluliseks seoseid Eestiga ning kahetsetakse, et ei ole saanud eesti keelt edasi anda järgmistele põlvedele. Võib öelda, et keele funktsionaalne roll on tugevam kui sümboolne.

Kirjandus

- Alexander**, Claire. 2017. Beyond the The 'diaspora' diaspora: a response to Rogers Brubaker. – *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 40, No. 9, 1544–1555.
- Brubaker**, Rogers. 2005. The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, kd 28, nr 1, 1–19.
- Cohen**, Erik H. 2010. Jewish Identity Research: A State of the Art. – *International Journal of Jewish Education Research*, 7–48.
- Darquennes**, Jeroen, **Vanderbussche**, Wim. 2011. Language and religion as a sociolinguistic field of study: some introductory notes. *Sociolinguistica*, 25, 1–11.
- Ehala**, Martin. 2014. Russian-speakers in the Baltic Countries: Language use and identity. – *Negotiating Linguistic Identity: Language and belonging in Europe*. Edited by Virve-Anneli Vihman and Kristiina Praakli. Oxford: Peter Lang Verlag, 89–110.
- Glick Schiller**, Nina; **Basch**, Linda; **Blanc-Szanton**, Cristina. 1992. Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration. – *Annals of the New York Academy of Sciences*, Vol. 645, No. 1, 1–24.
- Joseph**, John E. 2014. Indexing and interpreting language, identities and face. – *Negotiating Linguistic Identity: Language and belonging in Europe*. Edited by Virve-Anneli Vihman and Kristiina Praakli. Oxford: Peter Lang Verlag, 139–162.
- Kalmus**, Veronika; **Masso**, Anu; **Linno**, Merle. 2015. Kvalitatiivne sisuanalüüs. Sotsiaalse analüüsi ja meetodite ja metodoloogia andmebaas. URL: <https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> (viimati vaadatud 2.05.2022).
- Katz**, Josef. 2002. Tallinna juutide kultuurielu 1918–1940 aastatel. Diplomitöö. Tallinna Ülikool. URL: <https://muuseum.jewish.ee/Culture/Katz%20diplom.pdf> (viimati vaadatud 30.04.2022).
- Koreinik**, Kadri; **Praakli**, Kristiina. 2017. Emerging language political agency among Estonian native speakers in Finland? – *Language Policy Beyond the State*. Edited by Maarja Siiner, Kara D, Brown and Kadri Koreinik. Cham: Springer International Publishing. (Language Policy; 14), 81–98.
- Koreinik**, Kadri; **Tender**, Tõnu. 2013. Eesti keeltest rahvaloendustel. – *The Yearbook of the Estonian Mother Tongue Society*, Vol. 59, No. 1, 77–102.

- Naruski, Lily.** 2021. Eesti juudi kogukond Nõukogude perioodil (1945–1980). Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.
- Nowicka, Magdalena.** 2020. (Dis)connecting migration: transnationalism and nationalism beyond connectivity. – *Comparative Migration Studies*, Vol. 8, No. 1, 20.
- Pike, Kenneth L.** 1967. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*, 2nd ed. The Hague: Mouton.
- Põldsam, Anu.** 2017. Juudi keeletulist Eestis – Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik, teoloogia, mälestused. – *EELK Usuteaduse Instituudi toimetised XXVI*. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 221–237.
- Rybak, Mark.** 2018. Aliyah of Estonian Jews. URL: <https://muuseum.jewish.ee/Community/Aliyah%20from%20Estonia.pdf?fbclid=IwAR2ZxE8> (viimati vaadatud 2.05.2022).
- Smyth, Sarah; Opitz, Conny.** 2013. *Negotiating Linguistic, Cultural and Social Identities in the Post-Soviet World*. Oxford: Peter Lang Verlag.
- Spolsky, Bernard** 2003. Religion as a site of Language Contact. Annual review of Applied Linguistics, 23. Cambridge University Press, 81–94
- Zbenovich, Claudia.** 2013. The Russian-Jewish babushka in Israel: discourse analysis of a cultural phenomenon. – *Negotiating Linguistic, Cultural and Social Identities in the Post-Soviet World*. Edited by Sarah Smyth and Conny Opitz. Oxford: Peter Lang Verlag, 141–162.
- Tajfel, Henri.** 1978. Social Categorization, Social Identity and Social Comparison. – *Differentiation between Social Groups Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. Edited by Henri Tajfel. London, New York: Academic Press, 61–76.
- Tiit, Ene-Margit.** 2011. *Eesti rahvastik: viis põlvkonda ja kümme loendust*. Toimetanud Taimi Rosenberg. Tallinn: Eesti Statistikaamet.
- Trost, Jan E.** 1986. Statistically nonrepresentative stratified sampling: A sampling technique for qualitative studies. – *Qualitative Sociology*, No. 9, 54–57.
- Verschik, Anna.** 2019. Mitmekeelsus, keelekontaktid ja keeleline teadlikkus. – *Keel ja Kirjandus*, nr 1–2, 21–38.

- Verschik**, Anna. 2018. Yiddish, Jewish Russian, and Jewish Lithuanian in the Former Soviet Union. – *Languages in Jewish Communities, Past and Present*. Edited by Benjamin Hary and Sarah Bunin Benor. Boston, Berlin: De Gruyter Mouton, 627–643.
- Verschik**, Anna. 1995. Mitmekeelsus kui juudi kogukonna elu norm. – *Keel ja Kirjandus*, nr 9, 403–406.
- Weiss-Wendt**, Anton. 2017. *On the Margins. Essays on the History of Jews in Estonia*. Budapest: Central European University Press.

Summary

The linguistic identity of Jews who emigrated from Estonia to Israel

Focus on Estonian and Modern Hebrew

This thesis explores the linguistic choices of Jewish people of Israeli origin who emigrated from Estonia to Israel, their backgrounds and connections to identity. The focus of the research is on the stories collected during the interviews and their analysis. The main aim of the research was to find out whether and how the language choices of Jewish people of Israeli origin who emigrated from Estonia to Israel and the relationship between the so-called "old" and "new" languages have been affected by the move from one language environment to another.

The starting point for the research was the questions: why, if at all, is the Estonian language retained after moving from Estonia to Israel? How has the learning of the new language in Israel been? How is one's own language use described, what importance is attached to different languages? What are the contacts and connections with Old Hebrew, how is it seen as different from Modern Hebrew or Estonian? The aim was to use these questions as a basis for finding a characteristic and interesting, though not general and always valid, aspect of Estonian-Jewish identity.

To select the sample of informants, I used the principles of Statistically Nonrepresentative Stratified Sampling (Trost 1986). The sample was based on the variables influencing the linguistic experience of the respondents: time of emigration from Estonia to Israel (1970-1990), socio-demographic characteristics (gender, age) and language proficiency (Estonian, Modern Hebrew). Such a sample is not representative of the general population (all those who emigrated from Estonia to Israel), but it does ensure the diversity of the informants' experiences (Trost 1986: 55).

For the purpose of this work, I interviewed 3 men and 2 women aged 60-80. Their emigration to Israel took place between 1972 and 1990. I conducted the interviews between 22 March and 12 April 2022. To analyse the interviews, I used qualitative content analysis (Kalmus, Masso, Linno 2015).

In the First Chapter I give a short overview of the history of Jewish people in Estonia and their emigration from Estonia.

It was possible to obtain information on the language use of four generations. These are the parents of the interviewees (a), the interviewees (b), their children (c) and grandchildren (d). However, it is important to point out that sometimes there is no generational transmission of language from parent to child, but the acquisition of the language is instead associated with another relative or nursery, or even with a carer.

In summary, all five informants have kept the Estonian language and four out of the five are able to communicate quite freely in it, one of the informants also used some English words during the interview for better clarity (e.g. *North, South, Sources, Company*), there were some problems with the translation of some noun paradigms (e.g. *tuba : tubas*) and there were some interesting verb solutions (e.g. the verb *naljama* instead of *naerma*). One informant also used a Hebrew word order on a couple of occasions (e.g. *kooli keelte* vs *keeltekoool*). Although linguistic analysis is not the main topic of this paper, these are interesting findings given how long the informants have not lived in Estonia.

The five informants have acquired many other languages. All of them speak Estonian, Modern Hebrew, Russian and English. They have been exposed to Tatar and Yiddish as children, and later in life have learned Finnish, Spanish, German and Arabic. In total, the interviewees mentioned a variety of 11 languages that they have either acquired or studied.

In summary, all five have acquired the Modern Hebrew language and communicate in it on a daily basis as well as with their descendants. Estonian has not been passed on as a functional language, but all five commented in different ways that it makes them sad. They consider it important to have links with Estonia and regret not having been able to pass Estonian on to future generations. It could be said that the functional role of language is stronger than the symbolic one.

LISA 1

Informeeritud nõusoleku vorm

Uurimus „Eestist Iisraeli emigreerunud juudi päritolu inimeste keeleline identiteet“

Lugupeetud uurimuses osaleja, palun Teid osalema uurimuses, mille eesmärgiks on kirjeldada 1980ndatest 2000ndate aastateni Eestist Iisraeli elama läinud juudi päritolu inimeste mitmekeelsust ja keelekasutust nende identiteedi osana.

Mis on informeeritud nõusolek?

Informeeritud nõusolek tähendab, et olete nõus uuringus osalema ja mõistate täielikult, mis sellega kaasneb. Allkirjastage see informeeritud nõusoleku vorm ainult juhul, kui olete nõus uuringus osalema. Allkiri sellel dokumendil näitab, et olete kogu informatsioonist aru saanud ja soovite osaleda. Palun võimalusel allkirjastatud dokument skaneerida ja saata e-postiga või teha allkirjastatud dokumendist pilt ja see saata e-posti aadressile kristel.algvere@ut.ee.

Informatsioon uurimuse kohta

Uurimuse „Eestist Iisraeli emigreerunud juutide keeleline identiteet“ viib läbi Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilane Kristel Algvere, selleks teeb ta vähestruktureeritud intervjuud, mis kestavad umbes tund aega. Enne intervjuud palutakse Tartu Ülikooli küsimustike keskkonnas LimeSurvey vastata neljale eluloolisele küsimusele, mis toetavad intervjuu läbiviimist, kuid mis kustutatakse uuringu lõpus (aprill 2022) ja mida ei kasutata uurimuse analüüsis. Intervjuud toimuvad veebis, kasutades Zoomi, need salvestatakse diktofoniga, ainult helina. Mõnel juhul palutakse korduvat intervjuueerimise võimalust. Salvestisi hoitakse parooliga kaitstud arvutis ja need hävitatakse viis aastat pärast lõputöö kaitsmist (2027). Diktofoniga salvestatud helifailid muudetakse tekstifailideks. Uuringus osalevad isikud on mitte-identifitseeritavad ja kogutud andmed on kaitstud isikuandmete kaitse seadusega. Isiku- ja kontaktandmed hävitatakse uuringu lõpus (aprill 2022) ning tulemused esitatakse alati kokkuvõtetena.

Uuritava õigused

Uurimuses osalejal on õigus ilma igasuguse põhjenduseta keelduda vastamast mõnele küsimusele, katkestada uurimuses osalemine intervjuu ajal, samuti nõuda pärast küsitluse lõppu oma andmete kõrvaldamist uuringu käigus kogutud materjalide seast. Küsimuste tekkimisel pöörduge uuringu vastutava läbiviija poole: Anu Põldsam, anu.poldsam@ut.ee või Kadri Koreinik, kadri.koreinik@ut.ee

Mind,, on informeeritud ülalmainitud uuringust ja ma olen teadlik läbiviidava uurimistöö eesmärgist ja uuringu metoodikast ja kinnitan oma nõusolekut selles osalemiseks ja oma isikuandmete töötlemiseks allkirjaga. Tean, et uuringu käigus tekkivate küsimuste kohta annab mulle täiendavat informatsiooni Kristel Algvere, kristel.algvere@ut.ee

Uuritava allkiri:

Kuupäev, kuu, aasta

Uuritavale informatsiooni andnud isiku nimi: Kristel Algvere

Kuupäev, kuu, aasta

LISA 2

INTERVJUU KÜSIMUSED

I KEEL KUI INSTRUMENT

- 1. Milliseid keeli kõneldi lapsepõlves Teie kodus?**
 - a. Vanemad omavahel?
 - b. Vanemad lastega?
 - c. Vanavanemad omavahel?
 - d. Aga oma lapse ehk Teie vanemaga?
 - e. Aga lastelastega ehk Teiega?
 - f. Teiste sugulastega? Tädid, onud, nõbud jt.

- 2. Mis keeles suhtlesite lapsepõlves oma sõpradega?**

- 3. Milliseid keeli kasutasite koolis koolikaaslastega suhtlemisel?**

- 4. Milliseid keeli Te olete üldse õppinud?**
 - a. Milliseid keeli koolis õppisite?
 - b. Kas olete mõnd keelt ka väljaspool kooli õppinud / omandanud?
 - c. Kuidas on keelte õppimine Teie hinnangul läinud?

- 5. Milliseid keeli kasutatakse Teie töökohas?**
 - a. Milliseid keeli on varasemates töökohtades kasutatud?
 - b. Millistes situatsioonides? Klientidega suhtlemine nt.

- 6. Kas kasutate eesti keelt oma praeguses elukohas?**
 - a. Millistes situatsioonides?
 - b. Kellega rääkides?
 - c. Kui enda loodud pere, siis küsimused ka laste keeleoskuse kohta.
 - d. Mis põhjustel soovite, et Teie lapsed oskaksid eesti keelt nt.
 - e. Kellega nemad mis keeles suhtlevad?

- f. Kes otsustas, mis keelses koolis nad käivad jms?

7. Kas kasutate uusheebrea keelt oma praeguses elukohas?

- a. Millistes situatsioonides?
- b. Kellega rääkides?
- c. Kui enda loodud pere, siis küsimused ka laste keeleoskuse kohta.
- d. Mis põhjustel soovite, et Teie lapsed oskaksid uusheebrea keelt nt.
- e. Kellega nemad mis keeles suhtlevad? Sugulastega, sõpradega.

II KEEL SÜMBOOLSES FUNKTSIOONIS

8. Millises keeles teete kõige parema meelega nalja?

9. Millises keeles tülitsete / vannute?

10. Kas te peate mingeid pühi või on teile peretraditsioone?

11. Kas mingi keel on rohkem mingi pühaga seotud?

12. Kas on mõni koht, kus mingit keelt ei tohiks kasutada?

13. Seosed vanaheebrea keelega – kas teistmoodi kui uusheebrea või eesti keel?

14. Üldse milliseid kokkupuuteid on vanaheebrea keelega?

15. Eesti ja heebrea keele erinevused ja sarnasused – mis tähendus on kummalgi?

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kristel Algvere,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Eestist Iisraeli emigreerunud juutide keeleline identiteet: raskuspunkt eesti ja uusheebrea keelel“, mille juhendajad on Anu Põldsam ja Kadri Koreinik, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Kristel Algvere

02.05.2022 Tartus